

Ποια μορφή επικοινωνίας σε περιπτώσεις διαζυγίου εξυπηρετεί καλύτερα το συμφέρον του παιδιού;

Δρ Απόστολος Βούρδας *MRCpsych, CCST*

Παιδοψυχίατρος, Δικαστικός Πραγματογνώμονας, Γραμματέας του κλάδου Ψυχιατροδικαστικής της ΕΨΕ

Εισαγωγή: Ο συνεχώς αυξανόμενος αριθμός των διαζυγίων, σε συνδυασμό με την έντονη επιθυμία πολλών πατέρων (που δεν τους ανατίθεται η επιμέλεια του τέκνου τους) να έχουν ενεργή συμμετοχή στην ανατροφή του παιδιού τους, θέτει συχνά το ερώτημα για το ποιας μορφής επικοινωνία παιδιού-πατέρα θα εξυπηρετούσε το καλύτερο συμφέρον του παιδιού.

Μέθοδος: Βιβλιογραφική ανασκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας από το 1990 μέχρι σήμερα.

Αποτελέσματα: Τον καθοριστικό ρόλο για την ωφελιμότητα της επικοινωνίας δεν τον ασκούν ποσοτικοί παράγοντες (πχ. διάρκεια και συχνότητα αυτής) αλλά ποιοτικοί, όπως η ποιότητα της σχέσης των γονέων μεταξύ τους, του παιδιού με τον πατέρα πριν το διαζύγιο και η απουσία παραγόντων κινδύνου από την πλευρά του πατέρα (πχ. αντικοινωνική συμπεριφορά).

Συμπέρασμα: Υπάρχει η ανάγκη εκπαίδευσης τόσο των γονέων όσο και των δικαστηρίων για τη μετάθεση του ζητούμενου από το ποσοτικό ερώτημα στο ποιοτικό. Προγράμματα διαμεσολάβησης από ειδικούς ψυχικής υγείας θα μπορούσαν να αποβούν ιδιαίτερα χρήσιμα.

Λέξεις ευρετηρίου: διαζύγιο, επικοινωνία, προσαρμογή παιδιού, δικαστήριο

Εισαγωγή

Η αλματώδης αύξηση των διαζυγίων την τελευταία εικοσαετία στη χώρα μας έχει οδηγήσει σε αύξηση των μονογονεϊκών οικογενειών. Συνήθως, μετά το διαζύγιο και οι δύο γονείς ασκούν τη γονική μέριμνα, η επιμέλεια του παιδιού ανατίθεται στον έναν από τους δύο γονείς (στη συντριπτική πλειονότητα στη μητέρα) ενώ ο άλλος γονέας (συνήθως ο πατέρας) ασκεί δικαίωμα επικοινωνίας με το παιδί του. Στη χώρα μας, η συχνότητα και η μορφή της επικοινωνίας καθορίζεται σχεδόν με πανομοιότυπο τρόπο σε όλες τις περιπτώσεις, ανεξάρτητα των αναγκών και των συνθηκών της συγκεκριμένης οικογένειας και του παιδιού. Οι πρόσφατες όμως αλλαγές στους κοινωνικο-οικονομικούς ρόλους των δύο φύλων, καθώς και η καταγεγραμμένη αύξηση της επιθυμίας των πατέρων να εμπλακούν πιο ουσιαστικά και μακροπρόθεσμα στην ανατροφή του παιδιού τους (Amato and Gilbert 1999) έχουν συχνά οδηγήσει τους πατέρες να ζητούν περισσότερη επικοινωνία με τα παιδιά τους (και σε αρκετές

περιπτώσεις την άσκηση της επιμέλειας). Όχι σπάνια, το θέμα αυτό αποτελεί σημείο τριβής, αλληλά και δικαστικής διαμάχης για τους χωρισμένους γονείς.

Επειδή η επιθυμία της κοινωνίας (θεωρητικά τουλάχιστον) είναι να εξυπηρετηθεί πρωτίστως το συμφέρον του παιδιού, οι επαγγελματίες της ψυχικής υγείας του παιδιού οφείναι να περισσότερο καθλούνται να συμβουλευθούν ή να γνωμοδοτήσουν πάνω στο θέμα.

Σκοπός

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να παρουσιαστούν οι παράγοντες που μέχρι σήμερα έχουν μελετηθεί και πάνω στους οποίους ο παιδοψυχίατρος θα μπορούσε να δώσει μια ενημερωμένη και στοιχειοθετημένη γνώμη σχετικά με τη μορφή επικοινωνίας.

Μέθοδος

Για το λόγο αυτό, έγινε βιβλιογραφική έρευνα στο psychinfo, embase medline, google, με λέξεις κλειδιά custody, child, contact, no resident, για χρονολογίες από το 1990 και ύστερα.

Από τα άρθρα που επελέγησαν μελετήθηκε η βιβλιογραφία, ώστε να εντοπιστούν περαιτέρω μελέτες, οι οποίες δεν είχαν εντοπιστεί κατά την αρχική αναζήτηση.

Είναι χρήσιμο να διευκρινιστεί ότι οι περισσότερες μελέτες προέρχονται από αγγλοσαξονικές χώρες, έχουν γίνει σε ζευγάρια γενικού πληθυσμού και τα παιδιά είναι ως επί το πλείστον μεγαλύτερα των 3 χρόνων. Τέλος, το «συμφέρον» του παιδιού έχει μετρηθεί κυρίως είτε με τη μορφή εκδήλωσης ψυχοπαθολογίας (πχ. επιθετικότητα ή κατάθλιψη) είτε με το βαθμό λειτουργικότητάς του στο σχολείο.

Αποτελέσματα

Η πλευρά του πατέρα

Η πλησιονότητα των πατέρων μετά το διαζύγιο θέλει να διατηρήσει επαφή με το παιδί (Simpson et al 1995). Η κλινική εντύπωση είναι ότι όλο και περισσότεροι πατέρες επιθυμούν να συμμετέχουν ενεργά στην καθημερινότητα του παιδιού, να εφαρμόσουν έναν ουσιαστικό γονικό ρόλο και όχι απλά να επικοινωνούν με τα παιδιά τους ευκαιριακά ή ψυχαγωγικά. Ένα σημαντικό μέρος αυτών αισθάνονται ελεγχόμενοι από τη μητέρα, ενώ αποδίδουν την τυχούσα έλλειψη επικοινωνίας με το παιδί στη συμπεριφορά της μητέρας (Bradshaw et al 1999).

Η πλευρά του παιδιού

Εννιά στα δέκα παιδιά συνεχίζουν να θεωρούν τον πατέρα μέλος της οικογένειας και μετά το διαζύγιο (Funder K., 1996). Το 4% μόνο εκφράζει αρνητική άποψη για την επικοινωνία με τον πατέρα, ενώ το 70-80% χαρακτήρισε την επαφή με τον πατέρα ως θετική ή ευχάριστη (Smith et al 2001).

Παράγοντες σημαντικοί για το αν ένα παιδί θα βιώσει την επικοινωνία ως αρνητική είναι η ασυνέπεια του πατέρα ως προς τα ωράρια και τις μεταξύ τους συμφωνίες και το αν θα βρεθεί στη μέση της γονικής διαμάχης. Ομοίως, αρνητική επίδραση στην προσαρμογή του παιδιού έχει το να έχει προχωρήσει ο πατέρας στη δημιουργία νέου δεσμού και το να υπάρχουν ετεροθαλή αδέρφια από την πατρική πλευρά (Manning and Smoke 1999). Σε αυτές τις περιπτώσεις, το παιδί εντάσσεται δυσκολότερα στο καινούργιο σύστημα και μπορεί ευκολότερα να νιώσει στο περιθώριο του περιβάλλοντος του πατέρα του. (Dunn et al 2004).

Σημαντικό εύρημα είναι ότι ούτε η ηλικία (Amato and Gilberth 1999, White and Gilberth 2001) ούτε το φύλο (Amato and Gilberth 1999, White and Gilberth 2001, Whiteside and Becker 2000) του παιδιού επηρεάζουν την ποιότητα της σχέσης με τον πατέρα και την προσαρμογή του στη μετά το διαζύγιο εποχή. Εξάιρεση, σύμφωνα με τους Ellis et al 2003, αποτελούν τα κορίτσια ηλικίας μικρότερης των πέντε χρόνων, των οποίων ο πατέρας έχει υπάρξει ουσιαστικά απών από τη ζωή τους και τα οποία παρουσιάζουν αυξημένο κίνδυνο εγκυμοσύνης στην πρώιμη εφηβική ηλικία, ανεξάρτητα των κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών διαβίωσής τους. Τέλος, είναι προφανές ότι η σχέση πατέρα παιδιού πριν το διαζύγιο προδικάζει σε μεγάλο βαθμό και τη σχέση μετά το διαζύγιο (Grief 1995).

Οικονομική υποστήριξη

Οι περισσότερες μελέτες, όπως αναφέρει η μετα-ανάλυση των Amato and Gilberth (1999), δείχνουν θετική συσχέτιση μεταξύ της οικονομικής υποστήριξης από τον πατέρα και της προσαρμογής του παιδιού στο διαζύγιο, στην ακαδημαϊκή πρόοδο, στην παροχή περισσότερων ευκαιριών, δυνατοτήτων και διευκολύνσεων. Η οικονομική υποστήριξη είναι ένα από τα πιο ισχυρά ευρήματα, το οποίο επαναλαμβάνεται και επιβεβαιώνεται σε όλες τις σχετικές έρευνες.

Βέβαια, θα ήταν λανθασμένο να ερμηνευτεί το εύρημα αυτό ως ότι το μόνο που χρειάζεται να κάνουν οι πατέρες είναι να δίνουν χρήματα. Μια σταθερή επαρκής οικονομική υποστήριξη συνήθως καθρεφτίζει μια ποιοτική σχέση πατέρα- παιδιού. Δηλαδή, ένας πατέρας ο οποίος νοιάζεται για το παιδί του, περνάει χρόνο και χαίρεται τη συνδιαλλαγή μαζί του και έχει εμπιστοσύνη στη μητέρα, που διαχειρίζεται τα χρήματα.

Συχνότητα επαφής

Η συχνότητα επαφής σχετίζεται θετικά με την οικονομική άνεση του πατέρα, την εγγύτητα του τόπου διαμονής, τη μόνιμη εργασία και την εκτίμηση του πατέρα ως ικανού γονέα από την πλευρά της μητέρας. Συνεπάγεται ότι η συχνότητα επαφής σχετίζεται αρνητικά με τα επίπεδα σύγκρουσης των γονέων. Αυτό που επίσης έχει διαπιστωθεί είναι ότι η συχνότητα επαφής πατέρα παιδιού μειώνεται με το χρόνο (Hetherington and Kelly 2002).

Αυξημένη συχνότητα επικοινωνίας παιδιού με πατέρα, ο οποίος εμφανίζει υψηλή δείκτη αντικοινωνικής συμπεριφοράς, σχετίζεται με ανάπτυξη διαταραχής διαγωγής στο παιδί ανάλογη με το χρόνο επαφής και φροντίδας του παιδιού από τον πατέρα του. Αυτή η συσχέτιση είναι ανεξάρτητη από την οποιαδήποτε γενετική προδιάθεση μπορεί να έχει κληρονομηθεί στο παιδί (Jaffee et al 2003).

Διαμεσοληθτικοί παράγοντες

Στη βιβλιογραφία έχουν καταγραφεί πλήθος παραγόντων οι οποίοι επηρεάζουν την ωφελιμότητα της επικοινωνίας, ανεξάρτητα της συχνότητας και της διάρκειας αυτής. Οι περισσότεροι από αυτούς τους διαμεσοληθτικούς παράγοντες (cofounding factors) έχουν ποιοτικά και όχι ποσοτικά χαρακτηριστικά.

Ο πρώτος και από τους σημαντικότερους παράγοντες είναι αυτός της συνεργασίας, υποστήριξης και επικοινωνίας μητέρας-πατέρα (Whiteside and Becker 2000). Έλλειψη αυτού προδιαθέτει σε αρνητική εξέλιξη της επαφής πατέρα-παιδιού. Έχει διατυπωθεί επανειλημμένα ο ρόλος της μητέρας ως θυροφύλακα (gatekeeper) της σχέσης πατέρα-

παιδιού, καθώς το παιδί (και ιδίως αυτό της μικρής ηλικίας) εύκολα μπορεί να συνταχθεί πλήρως με μια μητέρα η οποία συστηματικά υποβαθμίζει και συκοφαντεί τον πατέρα.

Ο δεύτερος διαμεσοδιαβητικός παράγοντας εξαρτάται από την ποιότητα της σχέσης πατέρα-παιδιού και της πατρικής γονικής συμπεριφοράς. Στη μελέτη του Stewart (2003), αναφέρεται ότι η θερμή συναισθηματική ανταπόκριση, η καθοδήγηση, η συμμετοχή στην καθημερινότητα της ζωής του παιδιού, η δυνατότητα μιας σταθερούς και συνεπούς εποπτείας από την πλευρά του πατέρα (authoritative parenting style) σχετίζονται θετικά με την εξέλιξη της επικοινωνίας σε δημιουργικό βίωμα για το παιδί.

Τέλος, η ύπαρξη ιστορικού βίας στο σπίτι είτε του πατέρα προς το παιδί είτε του πατέρα προς τη μητέρα σχετίζεται αρνητικά με την ωφελιμότητα της επικοινωνίας (Jaffee 2003).

Συγκρουσιακά διαζύγια

Ο βαθμός γονικής σύγκρουσης στο διαζύγιο αποτελεί σημαντικό παράγοντα καθορισμού του βαθμού ωφελιμότητας της επικοινωνίας. Στην έρευνα των Tinder et al (2008), όπου μελετήθηκαν κυρίως χαμηλά συγκρουσιακά διαζύγια, δεν βρέθηκε συσχέτιση μεταξύ διάρκειας επικοινωνίας και προσαρμογής του παιδιού, σε αντίθεση με τη μελέτη του Johnson (1989), ο οποίος μελέτησε κυρίως υψηλά συγκρουσιακά διαζύγια και η συσχέτιση μεταξύ διάρκειας επικοινωνίας και προσαρμογής του παιδιού ήταν αρνητική.

Συζήτηση

Όπως προαναφέρθηκε, οι παραπάνω μελέτες δεν έχουν γίνει σε ελληνικό πληθυσμό, άρα η ερμηνεία και η εφαρμογή τους σε χώρα όπως η δική μας, όπου η ευρύτερη οικογένεια παίζει ακόμα σημαντικό ρόλο, χρειάζεται προσοχή. Επιπλέον, σε όλες τις προαναφερθείσες μελέτες, η εκτίμηση της προσαρμογής του παιδιού έχει γίνει από τον ίδιο το γονέα (πατέρα ή μητέρα), με όποιο κίνδυνο αξιοπιστίας αυτό συνεπάγεται. Παρ'όλα αυτά ορισμένα συμπεράσματα μπορούν να εξαχθούν.

Τον καθοριστικό ρόλο για το πόσο χρήσιμη προς το παιδί θα είναι η επικοινωνία του με τον γονέα

που δεν έχει την επιμέλεια δεν φαίνεται να τον ασκούν ποσοτικοί παράγοντες (πχ. διάρκεια και συχνότητα) αλλά ποιοτικοί. Δηλαδή, ο βαθμός συνεννόησης και εμπιστοσύνης των γονέων μεταξύ τους, η ποιότητα της σχέσης μεταξύ παιδιού και πατέρα πριν το διαζύγιο, η απουσία παραγόντων κινδύνου από την πλευρά του πατέρα (πχ. αντικοινωνική συμπεριφορά).

Η συχνότητα της επαφής παιδιού-πατέρα ίσως να έχει μια μικρού βαθμού συσχέτιση με τη βελτίωση της ακαδημαϊκής προόδου και τη μείωση εσωτερικευμένων (πχ. καταθλιπτικών) συμπτωμάτων (Amato and Gilbreth 1999).

Το κλειδί στην προσαρμογή του παιδιού στη μετά το διαζύγιο εποχή είναι η σχέση του παιδιού με τη μητέρα (ή του γονέα που έχει την επιμέλεια) και όχι ο βαθμός επικοινωνίας του παιδιού με τον πατέρα (Flouri 2006, Dunn 2004), εκτός αν το παιδί είναι στην εφηβική ηλικία, όποτε η σχέση με τον πατέρα αποκτά μεγαλύτερη σημασία (White and Gilbreth 2001). Το παραπάνω κατά τη γνώμη μου δεν θα πρέπει να ερμηνευθεί λανθασμένα πως το παιδί δεν έχει ανάγκη τον πατέρα του, αλλά ότι πρωτίστως (και μετά έπονται τα υπόλοιπα) έχει ανάγκη ενός ισχυρού δεσμού με τον κύριο φροντιστή του, του οποίου τη φροντίδα, εποπτεία και κατανόηση θα απολαμβάνει.

Προτάσεις

Από τα παραπάνω, προκύπτει η ανάγκη μετάθεσης του ζητούμενου από το ποσοτικό ερώτημα της διάρκειας και συχνότητας της επαφής στο ποιοτικό ερώτημα του τρόπου βελτίωσης της σχέσης γονέα-γονέα και γονέα-παιδιού. Το ουσιαστικό δεν είναι τελικά, πόσες ώρες και πόσες μέρες θα βλέπει ο πατέρας το παιδί του, αλλά πώς δεν θα υπονομεύεται (ή ακόμα καλύτερα πώς θα ενισχύεται) αυτή η επαφή από τη γονική σχέση και το δεσμό μεταξύ παιδιού-πατέρα.

Για αυτόν το λόγο οι προτάσεις και αποφάσεις για επικοινωνία θα πρέπει να γίνονται ύστερα από σφαιρική εκτίμηση του οικογενειακού περιβάλλοντος, των υποκείμενων σχέσεων και των αναγκών του παιδιού και να μην περιορίζονται σε παρομοιότυπες αποφάσεις του είδους, που συχνά συναντώνται.

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, προγράμματα παρέμβασης και διαμεσοδιάβησης, που στόχο θα έχουν να βοηθήσουν τους γονείς (και το ευρύτερο περιβάλλον) να κατανοήσουν τα δυναμικά του χωρισμού, να τους ενημερώσουν για τις ανάγκες του παιδιού, τη νέα πραγματικότητα που ξεδιπλώνεται μετά από ένα διαζύγιο, θα δημιουργούσαν περισσότερη ευελιξία, καλύτερη χρήση των υπηρεσιών υγείας, μείωση των δικαστικών διενέξεων, προς τελικό όφελος του ίδιου του παιδιού και της οικογένειας. Η εφαρμογή τέτοιων προγραμμάτων έχει ήδη ξεκινήσει σε χώρες της Δύσης, αλλά η συστηματική αξιοποίηση τους ακόμα εκκρεμεί. ●

Abstract

What form of communication serves best the interests of the child in cases of divorce?

Dr. Apostolos Vourdas MRCpsych, CCST

Child Psychiatrist, Forensic Expert, Secretary of Forensic Psychiatric Section of HPS

Background: The increasing number of divorces and the father's (usually the non-custody parent) wish to take an active part in their children's life, brings often up the question of which type of contact serves best the child's interest.

Method: Literature review from 1990 til today.

Results: Qualitative (such as the quality of relationship between divorced parents and father-child) and no quantitative (frequency and duration of visitation) factors seem to play the key role of whether the contact will serve the child's best interest.

Conclusion: There is a need for psycho-education both of parents and courts about the importance of qualitative factors over the quantitative ones. Divorce mediation programs by mental health specialists might also be useful.

Key words: divorce, contact, child adjustment, court

Amato, P. R., & Gilbreth, J. G. (1999). Nonresident fathers and children's well-being: A meta-analysis. *Journal of Marriage and the Family*, 61, 557-574.

Bradshaw, J., Stimson, C., Skinner, C. and Williams, J. (1999). *Absent fathers*. London: Routledge

Dunn, J. (2004). Annotation: Children's relationships with their nonresident fathers. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45, 659-671.

Dunn, J., Cheng, H., O'Connor, T. G., & Bridges, L. (2004). Children's perspectives on their relationships with their nonresident fathers: Influences, outcomes and implications. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45, 553-566.

Ellis, B.J., Bates, J.E., Dodge, K.A., Woodard, L. (2003). Does father absence place daughters at special risk for early sexual activity and teenage pregnancy? *Child development*, 74, 801-821.

Flouri, E. (2006). Non-resident fathers' relationships with their secondary school age children: Determinants and children's mental health outcomes. *Journal of Adolescence* 29 (2006) 525-538

Grief, G.L. (1995). When divorced fathers want no contact with their children. A preliminary analysis. *Journal of Divorce and Remarriage*. 23, 75-84.

Hetherington, E. M., & Kelly, J. (2002). *For better or for worse: Divorce reconsidered*. New York: Norton.

Jaffee, S. R., Moffit, T.E., Talyor, A. (2003). Life with or without father: The benefit of living with two biological parents depend on the

father's antisocial behavior. *Child development*, 74,109-126.

Johnston, J., Kline, M., Tschann, J. (1989). "Ongoing Post-divorce Conflict: Effects on Children of Joint Custody and Frequent Access." *American Journal of Orthopsychiatry*, 59(4): 576-592.

Manning, W. D., and Smoke, P.J. (1999). New families and nonresident father child visitation. *Social forces*, 78,87-116.

Tinder, L., Kellet, J., Swift, L. (2008). The relationship between contact and child adjustment in high conflict cases after divorce or separation. *CAMH Vol 13, No 4, pp181-187*.

Simpson, B., McCarthy, P., and Walker, J. (1995). *Being there. Fathers after divorce*. Newcastle: Relate Centre for Family Studies.

Smith, M., Robertson, J., Dixon, J., Quigley, M., & Whitehead, Z. (2001). *A Study of stepchildren and step-parenting*. London: Thomas Coram Research Unit.

Stewart, S. D. (2003). Non resident parenting and adolescent adjustment. The quality of non resident father-child interaction. *Journal of family issues*. 24, 217-244.

White, L. and Gilbreth, J. G. (2001). When children have two fathers: Effects of relationships with stepfathers and non custodial fathers on adolescent outcome. *Journal of marriage and the family*, 63,155-167.

Whiteside, M. F., and Becker, B.J., 2000. Parental factors and the young child's post divorce adjustment a meta-analysis with implication for parenting arrangements. *Journal of family psychology*. 14, 5-26.